

УДК 159.9.01

I. Томаржевська, канд. психол. наук, доц.
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ "ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ"

Здійснено теоретичний аналіз феномену "толерантності до невизначеності" у зарубіжних та вітчизняних психологічних дослідженнях, уточнення його змісту. Здійснено спробу розкриття структури цього феномену, аналіз підходів до його вивчення, історія становлення конструкта. Розглянуто психологічні особливості ситуації невизначеності та роль ситуації невизначеності у розвитку особистості. Толерантність до невизначеності – це науковий конструкт, який має безліч трактувань. Акцентовується увага на ряді підходів, що склалися під час його вивчення: толерантність до невизначеності як риса особистості, толерантність до невизначеності як ситуаційно-специфічна установка, толерантність до невизначеності як метакогнітивна характеристика.

Ключові слова: толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, особистісний конструкт, риса особистості.

Постановка проблеми. Проблема невизначеності останнім часом викликає багато запитань та інтересу у наукової спільноти. Актуальність звернення до поняття "невизначеність" у сучасній психології спричинена високими

темпами змін, які відбуваються в сучасних соціальних системах та інститутах; трансформацією комунікативних

форм, коли спілкування відбувається одночасно в багатьох ситуаціях та форматах; появою таких ситуацій, досвід переживання яких відсутній у суб'єкта тощо.

Соціальна ситуація сучасності часто описується та сприймається як ситуація нестабільності, невизначеності, така, що пред'являє високі нові вимоги до суб'єкта активності. Невизначеність може бути виявлена одночасно і в повсякденному побуті, і в міжособистісному спілкуванні, під час прийняття рішень, в навчальній та професійній діяльності. Відсутність необхідної інформації, нечіткі критерії результативності, незрозумілий характер розвитку ситуації – все це породжує невизначеність. Необхідність пояснення особливостей поведінки людини в таких ситуаціях призвела до введення в психологію поняття "толерантність до невизначеності". Водночас, дослідження даного феномену є відносно новими для вітчизняної психології. Базові визначення та діагностичні методики в цій галузі започатковані зарубіжними психологами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні дослідження "толерантності до невизначеності" у психології тривають відносно не багато часу і характеризуються спрямуванням за певними напрямками. Найпоширеніші дослідження стосуються питань формування толерантності до невизначеності стосовно сфер діяльності (А. Гусев, В. Пічурін); розгляду "толерантності до невизначеності" як чиннику благополуччя людини (І. Ющенко, П. Лушин) та чиннику ефективного консультування та адаптації вчених до соціальних змін (Р. Кочунас, А. Приходько); фрустраційної толерантності (Л. Мітіна, І. Попик, О. Холодова).

Становлення та розвиток проблеми невизначеності в галузі психологічного знання визначається низкою теоретичних та емпіричних передумов, таких як рефлексія та розвиток категоріального апарату сучасної психології, введення принципу невизначеності та розгляду його в якості світоглядної установки, котра визначає становлення нових схем пояснення психічних явищ; вирішення завдань вивчення ідентичності особистості, професійної та особистісної зрілості, соціально-психологічних характеристик; етнопсихологічні дослідження тощо. Потреба в науковому обґрунтуванні та практичній розробці, вивчення поведінки людини в ситуації невизначеності – актуальна проблема сучасної психологічної науки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення теоретичного аналізу психологічного феномену "толерантність до невизначеності" в зарубіжних та вітчизняних дослідженнях.

Концепт толерантності взагалі є відносно новим для вітчизняної психології. Через це складним залишається пояснення змісту та генези поняття "толерантність до невизначеності".

Викладення основного матеріалу дослідження. Термін "толерантність до невизначеності" ("tolerance for ambiguity") введено у науковий обіг ще у 1948-1949 рр. Е. Френкель-Брусвік в контексті проблем етнічних стереотипів та антисемітизму [11]. Дослідник визначала ТН (тут і далі – толерантність до невизначеності) як ставлення до ситуації, яка є неоднозначною, динамічною, невідомою тощо. Тенденція приймати рішення за принципом "чорне-біле", поспішати на шляху до розуміння, не брати до уваги складні реалії, відкидати в цьому прагненні до розуміння потреби інших людей, – все це визначалось як інтолерантність (ІТН – інтолерантність до невизначеності). Е. Френкель-Брусвік в праці 1949 р. визначає толерантність до невизначеності як емоційну та перцептивну особистісну властивість. Дослідник запропонувала також низку процедур для оцінки ТН/ІТН.

Предметом наукового інтересу Е. Френкель-Брусвік стала роль мотиваційних чинників у процесі сприйняття.

В основі її поглядів психоаналітичний концепт "емоційної амбівалентності" як співіснування у одного індивіда протилежних емоцій, почуттів, установок відносно об'єкта. Вчена дійшла висновку, що витіснена амбівалентність може проявлятися на когнітивному рівні у вигляді ригідного та неадекватного сприйняття реальності. Описаний тип особистості, котрий володіє високим рівнем інтолерантності до невизначеності як такий, що характеризується тенденцією до прийняття рішень за принципом "чорне-біле", до формулювання висновків без врахування значимих чинників та реального стану речей; прагне до безумовного прийняття або відторгнення у відносинах з іншими людьми. На основі власних досліджень Е. Френкель-Брусвік запропонувала також ряд процедур для оцінки толерантності-інтолерантності.

Більшість зарубіжних вчених розглядають ТН як рису особистості. Так Р. Халлман (1967) пропонує ТН розглядати як "здатність розуміти конфлікт та напруження, котрі виникають в ситуації подвійності, невизначеності та проявляються у прийнятті невідомого, здатності протистояти у суперечливій ситуації..." [12].

Р. Нортон (1975) пропонує розглядати ІТН як рису особистості, що пов'язана з низкою поведінкових феноменів, наприклад із небажанням аналізувати проблеми в конкретних термінах та надаючи перевагу ясним, зрозумілим ситуаціям. Вчений визначає ТН як "...тенденцію сприймати неоднозначну інформацію як різновид психологічного дискомфорту чи загрози" та виокремлює вісім різних категорій, що визначають невизначеність: 1) множинність суджень; 2) неточність, неповнота та фрагментарність; 3) вірогідність; 4) неструктурованість; 5) дефіцит інформації; 6) ненадійність; 7) несумісність та суперечливість; 8) незрозумілість [Леонов І.Н. Толерантність к неопределенности как психологический феномен: история становления конструкта // Вестник Удмуртского университета. 2014. – № 4. С.43–52].

Як базову рису особистості ТН розглядають Е. МакДоналд (1970), С. Баднер та У. Сіданіус (1978). С. Баднер з позицій психології сформулював ідею загрози, що сприймається людиною як основа ідентифікації тенденцій по відношенню до невизначених стимулів. На його думку, ТН – це тенденція сприймати невизначені ситуації як бажані. В свою чергу, ІТН – сприйняття неоднозначних, суперечливих ситуацій як джерела загрози. С. Баднер виділив наступні ознаки невизначеної ситуації:

- новизна (абсолютно нова ситуація, досвіду проживання якої не існує);
- складність (складна ситуація з великою кількістю складових);
- невирішеність (різні елементи ситуації породжують суперечливі інтерпретації).

Вчений виділив також 4 індикатора індивідуального сприйняття загрози, що виступають в якості переживання загрози (індивідуальна реакція) або поведінки в ситуації загрози (оперативна реакція):

- феноменологічне підкорення (дискомфорт);
- феноменологічне заперечення (регресія, придушення);
- оперативне підкорення (поведінка уникнення);
- оперативне заперечення (деструктивна або реконструктивна поведінка) [10].

В протилежність інтолерантності автор визначив толерантність особистості як "тенденцію сприймати невизначені ситуації як бажані".

Цікавою є думка Д. МакЛейна (1993), який розглядає ТН як рису, "...спектром реакцій від відторгнення до привабливості, при сприйнятті невідомих, складних, динамічно невизначених або таких, що мають інтерпретацію суперечливих стимулів..." [4].

На думку І.Н. Леонова, який здійснив ґрунтовний аналіз ТН в історичному контексті становлення конструкта, приходиться до висновку, що більшість західних вчених визначають цей феномен саме як рису особистості, що передбачає погляд на конструкт як стабільний у часі, як такий, що змінюється лише під впливом нового досвіду або цілеспрямованої активності самого суб'єкта [4].

Альтернативний погляд на ТН передбачає розгляд її як динамічної характеристики, що в свою чергу передбачає активність особистості в умовах змін, оволодіння новими метакогнітивними навичками, що дозволяють подолати протиріччя, породжені цією ситуацією чи завданням. Тобто, в цьому ракурсі ТН розглядають вже як навичку або процесуальну характеристику, що регулює процес переробки інформації. Так, К. Merenluoto та Е. Lehtinen розглядають ТН в контексті динамічного процесу розгортання метакогнітивних та мотиваційних змінних [12].

Не всі автори поділяють погляд на ТН як метакогнітивну характеристику, але майже всі погоджуються з тим, що ТН не просто пов'язана з тими або іншими рисами або поведінковими симптомами, але й активно бере участь в динамічних процесах, що пов'язані з подоланням або породженням невизначеності перш за все на когнітивному рівні. Отже, толерантність до невизначеності є багаторівневим та багатовимірним особистісним конструктом, який може бути віднесений до інтегральних характеристик особистості.

Проблема толерантності до невизначеності в дослідженнях українських вчених теж знайшла своє місце. Так, П. Лушин, досліджуючи провідну умову супроводу особистості в умовах перехідного періоду визначає толерантність до невизначеності, недирективність і недифіцитарність професійної позиції психолога. Крім того, учений розглядає типи ставлень до невизначеності, серед яких інтолерантний і толерантний, що дає можливість виділити такі типи: "активний", "пасивний", "утилітарний" та особливий "недифіцитарний" тип, сутність якого полягає у ставленні до хаосу і невизначеності як до джерела зростання і розвитку особистості [7].

На думку А. Гусева, толерантність до невизначеності є властивістю особистості, яка дозволяє їй витримувати пов'язані з невизначеністю смислових підвалин власного буття кризи прояви, що виникають під час переходу до нової ідентичності. Толерантність до невизначеності є багаторівневим та багатовимірним особистісним конструктом, який може бути віднесений до інтегральних характеристик особистості. Крім того, вчений досліджував толерантність до невизначеності як фактор розвитку ідентичності особистості, застосувавши для цього: методику "Толерантність до невизначеності" (С. Баднер в адаптації Г. Солдатової), методику "Шкала толерантності до невизначеності" (Д. Маклейн

в адаптації Е. Луковицької), методику "Особистісна готовність до змін" (Ролнік, Хезер, Голд, Халл, в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр) та інші методики дослідження розвитку ідентичності [1; 2].

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших досліджень. Толерантність до невизначеності – психологічний конструкт, що пояснює та передбачає поведінку людини як в широкому класі ситуацій, так і в різних культурах. Нові тенденції дослідження толерантності до невизначеності обумовлені необхідністю фіксації змін в поведінці особистості, котра знаходиться в ситуації невизначеності, складності, різноманіття. Практична значимість конструкта ТН обумовлена ресурсною складовою по забезпеченню особистості життєстійкістю, життєздатністю, здатністю ефективно приймати рішення та зберігати продуктивну активність, досягати успіху та справлятися з складними життєвими ситуаціями.

Як бачимо, толерантність до невизначеності має багато трактувань, однак в психології за допомогою цього терміна можна пояснювати особливості поведінки людини у невизначених, багатозначних ситуаціях, дослідження феномену ТН пов'язане з труднощами визначення єдиного розуміння самого поняття, його структурних компонентів і системи їх взаємозв'язку.

Список використаних джерел:

1. Гусев А.І. До проблеми формування та розвитку толерантності до невизначеності // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. № 12, Психологічні науки. – К., 2007. – № 17 (41), ч. 1.
2. Гусев А.І. Практичні аспекти формування та розвитку толерантності до невизначеності // Психологічні перспективи. – 2008. – Вип. 11. – С. 58–70.
3. Гусев А.І. До питання побудови експериментальної моделі вимірювання феномена толерантності до невизначеності // Наукові праці МАУП. – К., 2008. – Вип. 2 (18). – С. 257–262.
4. Леонов І.Н. Толерантність к неопределённости как психологический феномен: история становления конструкта // Вестник Удмурдского университета. 2014. – №4. – С.43–52.
5. Корнилова Т.В. Новый опросник толерантности–интолерантности к неопределённости // Психологический журнал. – 2010. – Т. 31. – № 1. – С. 74–86.
6. Луковицкая Е.Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределённости: автореф. дис. канд. психол. наук. СПб., 1998.
7. Лушин П.В. Хаос и неопределённость: от страдания – к росту и развитию: Монография – К., 2017. – 144 с.
8. Петрова Н.И. Толерантность самоактуализирующейся личности // Толерантность и проблема идентичности. Материалы междунар. науч.-практич. конф. Ежегодник Российского психологического общества, 2002. – Т. 9 (4). – С. 254.
9. Шефер Б., Скрабис М., Шлёдер Б. Социально-психологическая модель восприятия чужого // Психология : журн ВШЭ, 2004. – Т. 1. – № 1. – С. 24–51.
10. Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable // Journal of Personality, 1962. Vol. 30. – P. 29–50
11. Frenkel-Brunswick E. Tolerance towards ambiguity as a personality variable // The American Psychologist. 1948. № 3. – P. 268
12. <https://cyberleninka.ru/article/v/tolerantnost-k-neopredelennosti-kak-psihologicheskii-fenomen-istoriya-stanovleniya-konstrukta>

Надійшла до редколегії 27.08.18

И. Томаржевская, канд. психол. наук, доц.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, Украина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА "ТОЛЕРАНТНОСТЬ К НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ"

Осуществлен теоретический анализ феномена толерантности к неопределённости в зарубежных и отечественных психологических исследованиях, уточнено его содержание. Осуществлена попытка раскрытия структуры данного феномена, анализ подходов к его изучению, истории становления конструкта. Рассмотрены психологические особенности ситуации неопределённости и роль ситуации неопределённости в развитии личности. Толерантность к неопределённости – это научный конструкт, который имеет огромное количество трактовок. Акцентируется внимание на ряде подходов, которые сложились при его изучении: толерантность к неопределённости как черта личности, толерантность к неопределённости как ситуационно-специфическая установка, толерантность к неопределённости как метакогнитивная характеристика.

Ключевые слова: толерантность к неопределённости, интолерантность к неопределённости, личностный конструкт, черта личности.

I. Tomarzhevskaya, Candidate of Sciences in Psychology
Khmelnitsky National University, Khmel'nitsky, Ukraine

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PSYCHOLOGICAL PHENOMENON "TOLERANCE TO VAGUENESS"

The article deals with the theoretical analysis of the phenomenon of tolerance to uncertainty in foreign and domestic psychological studies, specifying its content. An attempt was made to reveal the structure of this phenomenon, analyze the approaches to its study, the history of the formation of a construct. The psychological peculiarities of the situation of uncertainty and the role of uncertainty situations in the development of personality are considered.

Tolerance for vagueness is a scientific construct with many interpretations. The author focuses on a number of approaches which have developed during the study of this phenomenon: tolerance for vagueness as a personality trait, tolerance for vagueness as a situation-specific disposition, tolerance for vagueness as a metacognitive process and a skill. It is noted that the integration of a construct "tolerance-intolerance for vagueness".

Key words: tolerance towards vagueness, intolerance towards vagueness, personal construct, personality trait.